

ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Солиева Мафтуна

Жиззах давлат педагогика институти магистри

e-mail: solievamaftuna@jspi.uz

Аннотация: Ушбу мақолада таълим муассасаларида ўқувчиларнинг мулоқот маданиятини шакллантиришнинг шарт-шароитлари ва хусусиятлари ҳақида маълумот берилган.

Калит сўзлар: мулоқот, маданият, педагогик мулоқот, шахсий мулоқот, педагогик фаолият, тарбиявий фаолият, устоз-шогирд анъаналари.

Мулоқот маданиятининг тарбияловчи имкониятларини рўёбга чиқариш кўп жиҳатдан ўқитувчининг шахсий сифатлари билан белгиланишини таъкидлаб ўтиш лозим. Педагогик мулоқот маданиятининг ҳар жиҳатдан тўғри танланган, ўқитувчининг маънавий савияси, бетакрор хусусиятларига мувофиқ келувчи услуги қуйидаги вазифалар мажмуини ҳал қилишга ёрдам беради:

биринчидан, мулоқотда ҳар бир ўқувчига алоҳида эътибор ва дилкашлик, синф жамоаси билан умумий мулоқот жараёнини соддалаштиради, ўқитувчининг эркин педагогик фаолияти учун замин тайёрлайди, зиддиятли вазиятларни осон ҳал қилади;

иккинчидан, ҳар бир ўқувчи билан ўзаро муносабатни эркин мулоқот асосида ташкил қилиш, уларнинг ёш хусусиятларига монанд педагогик ва психологик мулоқот услубларини танлаш, унинг руҳиятини билишга, ички дунёсига —кириб боришга йўл очади;

учинчидан, педагогик мулоқотда ўқитувчининг маънавий-ахлоқий нормалари муваффақиятлар калити бўлиб, таълим-тарбия самарадорлигини оширади, мулоқотнинг барча босқичларида

Ўқитувчининг ўз фаолиятдан қониқиш ҳиссини хотиржамлигини таъминлайди.

Ўқитувчининг ўқувчилар билан мулоқот маданияти индивидуал услубларини шакллантириш методикаси қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1. Ўқувчилар билан мулоқот қилиш маданиятининг индивидуал шахсий хусусиятларини ўрганиши. Ўқувчилар шахсий хусусиятларини мустақил таҳлил қилиш, ҳар томонлама тавсиф бериш, ўқитувчининг мулоқотни тўғри ташкил этиши асосида амалга ошади.

2. Шахсий мулоқотда рўй берадиган камчиликларни аниқлаш ва дарҳол уларга барҳам бериш чораларини излаб топиш: мулоқотда қўполлик, менсимаслик ва бошқа салбий ҳолатларни енгиш.

3. Ўқитувчи ўзи учун мулоқот маданиятининг қулай бўлган услубларини ишлаб чиқишга доир фаолиятни ишлаб чиқиши ва ўз-ўзини кузатиш билан ютуқ ва камчиликларни таққослаш.

4. Ўзининг мулоқот маданияти услубларига мувофиқ келувчи миллий анъана ва маънавиятимизга хос жиҳатлардан унумли фойдаланиш.

5. Мулоқот маданиятида педагогик фаолият қонуниятларидан четга чиқмаслик, бу услубни мустаҳкамлаш (педагогик амалиёт ва малака ошириш жараёнида). Педагогик фаолиятни эндигина бошлаётган ёш ўқитувчилар ўз касбий маҳоратларини ошириш мақсадида ўқувчилар билан мулоқот маданиятини шакллантириш устида мунтазам иш олиб боришлари зарур. Таълим-тарбиявий жараёни ташкил этишда педагогик мулоқот маданияти ўқитувчи ва ўқувчиларнинг бевосита ўзаро муносабатини маълум бир мақсад сари ҳамжиҳатликка йўналтирувчи кучдир. Бу ўринда ўқитувчи қуйидаги вазиятларни эътиборга олишни алоҳида таъкидлаш лозим:

- ўқитувчининг илк тарбиявий фаолиятдан бошлаб мулоқот маданиятига риоя қилиши, бу жараёнда ўқитувчи ва ўқувчилар жамоаси билан ҳар кунги муомалани вазиятга қараб режалаштириши, ҳар бир

ҳаракат, сўз оҳангига эътибор, анъанавий мулоқотнинг энг яхши хусусиятларини ўзлаштириши;

- мулоқот асосида синф жамоасидаги турли вазиятларни қайд этиш, ўқувчилар ҳатти- ҳаракатининг олдинги ҳолати билан, тарбиявий фаолиятдан кейинги ҳолатини қиёслаб чиқиб баҳо бериш;

- ўз мулоқот услуби натижаларини танқидий нуқтаи назардан таҳлил қилиб, камчиликларни узлуксиз бартараф этиб бориш. Зарур сўз, овоздаги ёқимли оҳанг, хулқ-атворни вужудга келтириш;

- педагогик мулоқот маданиятининг самарали кечиши учун унинг шарт- шароитларини билиб олишнинг ўзи кифоя қилмайди, ўқувчилар билан ўзаро муомаланинг

—устоз- шогирд анъаналарига хос бошланиши ва ўзаро фикр алмашиш асосида муҳим вазифаларни ҳал қилиш билан муомала объектининг диққатини ўзига жалб қилиш;

- мулоқот объекти, яъни ўқувчининг диққатини ўзига жалб қилиш деганда нимани англаш керак? Бунинг маъноси ўқитувчи ўзининг хушмуомалалиги, маданияти, гўзал хулқи, мулоқотда ўқувчилар қалбига йўл топа олиши билан ўз маҳоратини намойиш қилиб, мулоқот маданиятининг ташкилий шакллариغا ижтимоий- психологик негизни асос қилиб олишидир. Кўрсатиб ўтилган вазиятлар асосида педагогик таъсир кўрсатиш учун, ўқитувчининг педагогик мулоқот маданиятига, этикаси ва одоб- ахлоқига, дилкашлигига, муошарат одобига алоҳида талаблар қўйилади. Ушбу фазилатлар ўқитувчининг синф жамоасида, оналар билан мулоқот қила билишида, ўқувчилар билан аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда тарбиявий фаолиятни ташкил этишида ва уларни бошқара олишида муваффақиятлар гаровидир. Касбий фаолиятнинг ноёб фазилати бўлмиш педагогик мулоқот маданиятига амал қиладиган ёш ўқитувчи қуйидаги

хусусиятларни ўзида мужассамлаштириши лозим:

- мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий талаблари ва эҳтиёжларига мос бўлган юксак маънавий даражасидаги қарашлар, кучли ва барқарор эътиқод, давлатимиз идеаллари, миллий ғоя ва истиқлол мафкурасига содиқлик, ватанпарварлик, фидойилик туйғулари шаклланган ижтимоий-сиёсий фаол шахс;

- ўқувчиларга самимий меҳр–муҳаббат, уларнинг ҳар қандай эҳтиёжлари, қизиқишлари, ҳатти-ҳаракатлари мотивларини, ҳуққ-атворларини тушуниш кўникмаси ва малакасининг шаклланганлиги;

- жамиятда рўй бераётган ҳодисалар, жаҳонда рўй бераётган воқеалар, табиатга, борлиққа, шахслараро, гуруҳлараро, миллатлараро муносабатларга нисбатан педагогик кузатувчанлик, янгиликка, ижодий изланишга нисбатан интилиш қобилиятининг мавжудлиги;

- педагогик фаолиятнинг барча жабҳаларида одамларнинг ҳатти-ҳаракатлари, муносабатларидаги хусусиятларни оқилона тушуниш, ўз фаолиятига нисбатан рефлексив муносабатни таркиб топтириш;

- ҳар қандай фавқулотда вазиятларга, жамиятда рўй бераётган янгиликларга нисбатан ҳамда ижтимоий – иқтисодий ўзгаришларга омилкорлик ва ақл идрок билан муносабатда бўлиш, ўз олдига тўғри мақсад қўя олиш, режа тузиш, бевосита назорат қилиш, бошқариш ва ўз имкониятларини намоён эта олиш;

- педагогик фаолиятларда, жамоатчилик тизимида муваққат гуруҳий муносабатларда оммавий ҳаракатларда ташкилотчилик ва бошқарувчанлик қобилиятини намоёништириш;

- дунёқараши ва тафаккур кўламининг кенглиги, дунёвий билимларни билишга нисбатан қизиқишининг серқирралиги, илмий изланишларга мойиллиги, муайян илмий салоҳият ва педагогик маҳорат даражасини мунтазам ошириб бориши;

- ўқувчилар билан мулоқотда лаёқатлилиги, нутқ маданиятининг мантиқан ихчам, маъноли, таъсирчан кучга эгалиги, психологик таъсир ўтказиш билан қуролланганлиги.

Ҳар бир ўқитувчи учун ўқувчиларга тўғри, омилкор ахборот узатиш ва унга суҳбатдошини ишонтира олиши касбий зарурият ҳисобланади. Бунда ўқитувчининг мулоқот маданияти, маънавий оламининг кенглиги муҳим аҳамиятга эга.

Ўқитувчининг педагогик фаолияти узлуксиздир, шу сабабли у педагогик мулоқот маданиятини ҳам мунтазам шакллантириб боришида қуйидаги йўналишларга эътибор бериши лозим:

1. юксак педагогик фаолият нуқтаи назаридан ўз-ўзини англаши, (муомалада ўзининг ўзаро фикр алмашишга доир сифатларини, ижобий ва заиф томонларини билиши) ва шу асосда ўзаро фикр алмашиш йўли билан ўз-ўзини тарбиялаши.

2. Кишилар билан ўзаро муносабатда коммуникатив иқтидорини шакллантириб бориши, мулоқот асосида тўғри башорат қилиш сезгиларини машқ қилдириши, мулоқотда ўзининг идеал тасаввурларини, имкониятларини бошқалар (ўқитувчилар жамоаси, ўқувчилар, ота-оналар) қандай баҳолаши ҳақидаги рефлексив тасаввурларини таҳлил қилиши.

3. Ўзида муошарат одобининг муҳим хусусиятларини ривожлантириш юзасидан ихтисослаштирилган машқлар асосида ишлаши.

4. Ўқувчилар ва ота-оналар билан тарбиявий мақсадларга қаратилган турли жамоат ишларини олиб бориши, бунда ўзаро фикр алмашиш асосида педагогик ташкилотчилик қобилиятини такомиллаштириб бориши.

5. Мулоқот жараёнида пайдо бўладиган салбий ҳолатларни енгиш кўникмаларини шакллантириши, дилкашлик ва хушмуомалаликни ривожлантирадиган вазиятлар тизимини яратиши.

Ўқитувчи мулоқот маданияти асосида фаолият олиб борган тақдирда ҳам, ўқувчилар жамоаси орасида турли тушунмовчиликлар, зиддиятлар пайдо бўлиши табиий ҳол. Ҳар қандай тажрибали ўқитувчининг педагогик мулоқоти жараёнида ўзига хос қийинчиликлар юзага келади. Синфда содир бўладиган ҳар қандай педагогик вазиятга жавобгар шахс

ўқитувчидир. Бу барча даврлар педагогик фаолиятида намоён бўладиган типик ҳодиса. Айниқса, ушбу ҳолат эндигина ўз фаолиятини бошлаган ёш ўқитувчиларнинг педагогик фаолиятида муаммоли вазиятларни пайдо қилади. Ёш ўқитувчиларнинг ўқувчилар билан олиб борадиган таълим-тарбиявий фаолиятини доимий назорат қилиш, уларга тўғри йўналиш бериш, барча ўқув муассасалари педагогик жамоатчилигига, устоз ўқитувчилар зиммасига юклатилиши лозим. Педагогик фаолиятда хато ва камчиликларга йўл қўядиган ўқитувчининг ёшига ва иш тажрибаси кўламига одатда ўқувчилар ҳеч қачон эътибор бермайдилар. Чунки, ўқувчилар ёшидан ва тажрибасидан қатъий назар барча ўқитувчиларни устоз деб атайдилар. Ўзбекистонда таълим-тарбия ва педагогик мулоқотнинг ўзига хос анъаналари, миллийлигимизга мос шакл ва методлари мавжуд. Бу улкан машаққатлар эвазига амалга оширилиб келинаётган таълим-тарбия соҳасидаги ислохотларнинг асосий йўналишидир. Ҳозирги замон ўқитувчисидан, ҳаёт синовларига бардошли бўлиш, миллат қадриятларини англаш, жамиятда ўзининг муносиб ўрнини топиш, юксак маърифатли ва улкан салоҳиятли бўлиш, энг сўнгги замонавий технологияларни мукамал билиш талаб этилади. Педагогик мулоқотга доир барча машқларнинг умумий йўналишини мавжуд педагогик вазиятларда малака ҳосил қилиш учун, ҳар бир мулоқот иштирокчиларининг имкониятларини очишга кўмаклашувчи унинг шахсий ҳислатларини ривожлантириб боришни таъминловчи воситалардан фойдаланиш таклиф қилинади.

Мулоқотга баъзи ўқувчиларнинг субъектив қарашларини аниқлаш, шу ўқувчи билан мулоқотни оқилона ҳал қилиниши зарур бўлган вазифаларни белгилаш, унинг хулқини тузатиш ёки унда шунчаки ишонч кайфиятини яратиш керак. Мазкур вазиятларда ўзаро ҳаракатларнинг тизимли воситалари мажмуаси қуйидагича белгиланиши мумкин:

- мулоқот жараёнида тарбияланувчи объектнинг жавоб ҳаракати имкониятларини олдиндан кўра билиш;

- объектда психологик тўсиқ ва салбий қарашларни келтириб чиқарувчи воситаларни қўлга киритиш;
- вазиятнинг ўзгаришига қараб фойдаланиш мумкин мулоқотларнинг бир нечта моделига эга бўлиш;
- ўқувчилар жамоаси фикрларини тинглаш, уларнинг мулоҳазаларига кўшилиш, уларга ҳамдардлик кўникмасини ривожлантириб бориш;
- ўзаро мулоқот натижаларини баҳолаш ва эришилган ютуқлар ҳамда камчиликларни педагогик-психологик воситалар асосида таққослаш.

Педагогик фаолият ва педагогик мулоқот характери ўқитувчининг шахси, унинг қарашлари нуқтаи назарларида ва ҳулкида намоён бўладиган ғоявий сиёсий савияси, профессионал тайёргарлиги ва билишга интилиши билан узвий боғлиқ. Бу асосий ҳислатлардан ташқари ўқитувчининг умумий ва бошқа қобилияти, унинг мойиллиги характери, муваққат психик ҳолатлари, шунингдек, тўпланган тажрибаси муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчи шахсининг профессионал жиҳатларини ўз-ўзини тарбиялаш йўлларида бири ўзининг сифат ва ҳислатларини, шунингдек педагогик фаолият ва мулоқотларининг барқарор хусусиятларига, ўқитувчи билимининг савияси ва тарбияланганлиги натижасида эришилган натижаларини таҳлил қилишга доир машқларда ҳам намоён бўлади.

Мустақилликдан кейин амалга оширилаётган таълим тизимидаги ислохотлар туфайли улкан ўзгаришлар рўй бермоқда. Одамларнинг онги, дунёқараши ўзгарди. Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, унинг ҳар томонлама ривожланган шахс сифатида намоён бўлишига эришишни назарда тутди. Мазкур ижтимоий талабнинг амалга оширилишида, ҳар бир фуқаронинг билим олишида, ижодий қобилиятини шакллантиришда, интеллектуал жиҳатдан ривожлантиришда ўқитувчининг мулоқот маданияти ва муомаласи муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун таъкидлаш жоизки, ўқитувчи касбига нисбатан талаб ва жавобгарлик ҳам кучайди,

уларнинг жамият олдигаги вазифалари янада ошди. Буюк маънавиятимизни тиклаш ва янада юксалтириш, миллий таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш, унинг миллий заминини мустаҳкамлаш, замон талаблари билан уйғунлаштириш, уни жаҳон андозалари даражасига чиқариш, ўқувчиларда мустақил ва эркин фикр юритиш кўникмаларини ҳосил қилиш каби буюк вазифаларга жавобгарлик ўқитувчилар зиммасига юклатилди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

- 1.Файзуллаева Н., Шодмонова Ш. Тарбиявий ишлар услубиёти. О_қув қо_лланма. –Т.: ТДИУ, 2008. -18 бет.
2. Мавлонова Р., Раҳмонқулова Н., Нормуродова Б. Тарбиявий ишлар методикаси. – Т.: Тиб-китоб, 2010.
3. Ишмухаммедов Р., Абдукодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар/ – Т.: Фан ва технология, 2010.
- 4.Илинич В.И. Физическая культура студента.Учебник.– М.:Гардарика,2005. – 448 стр.
- 5.Солонина Ю.Н., Кагана М.С. Культурология. Учебник.– М.: Высшэ образование, 2005. – 566 стр.
- 6.Исмаилова З.К. Тарбиявий ишлар методикаси. Дарслик. Т.: «Фан» 2003 й.
- 7.Ибрагимов Х, Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси. Т., 2008 йил.
- 8..Ҳошимов К.,Нишонова С. Педагогика тарихи Т., 2005 йил.